

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**«ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

вибіркових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

011 «Освітні, педагогічні науки»

Тема № 2: Професіоналізм у професійній діяльності викладача ЗВО

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробник:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ **Олена ФЕДОРЕНКО**

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка **Ірина ДАНЧЕНКО;**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА**

План лекції

1. Зміст поняття «готовність особистості до викладацької діяльності».
2. Характеристика складових готовності особистості до викладацької діяльності

Рекомендована література

Основна:

1. Бусыгина А.Л. Профессор-профессия: теория проектирования содержания образования преподавателя вуза.– Самара: Изд-во СамГПУ, 2003. 198 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. Монографія / Д.: ДНУ, 2005. 304 с.
3. Гура О.І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: Монографія /– Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”. 2006. 332 с

Допоміжна:

1. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті болонського процесу // Вища освіта України. №1. 2004. С. 5 – 9.
2. Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник .- К. : ВД “Професіонал”, 2007. 512 с
3. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП “КОМПАС”, 1997. 64 с.
4. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів // Вища школа. №1. 2003. С. 114 – 122.

Текст лекції

1. Зміст поняття “готовність особистості до викладацької діяльності”.

Готовність особистості до викладацької діяльності у вищому навчальному закладі – феномен доволі новий для вітчизняної педагогіки та психології вищої школи, незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню професійної педагогічної підготовки взагалі та суб’єктним характеристикам педагога зокрема. Тому для визначення особливостей готовності майбутнього економіста до викладацької діяльності у вузі необхідним, на наш погляд, є розгляд змісту таких категорій як “готовність до діяльності”, “готовність до професійної діяльності” та “готовність до педагогічної, викладацької діяльності”

У багатьох довідниках готовність до діяльності визначається як: здатність зробити що-небудь, стан, при якому усе зроблене, усе готове для будь-чого; стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, що забезпечують виконання певної діяльності.

Готовність особистості до діяльності за думкою дослідників складається з

трьох складових: когнітивна, регуляторна, особистісно смислова.

Когнітивна складова містить: 1) систему знань та вмінь; 2) метазнання (прийоми та засоби оптимізації переробки інформації, створення власних засобів пізнавальної та іншої діяльності).

Регуляторна складова містить: 1) наявність рефлексії на процес та результат власної діяльності; 2) здатність до аутодіагностики причин помилок та аналіз факторів успішної діяльності; 3) засоби самокорекції – позитивної зміни прийнятих способів діяльності.

Особистісно смисловий компонент складається з: 1) цінності діяльності для людини; 2) мотивація пізнавальної та професійної діяльності; 3) емоційна забарвленість діяльності; 4) вибіркове ставлення до видів діяльності

Отже, під готовністю – соціальною установкою (атитюдом) як російські, так і зарубіжні вчені-психологи розуміють певний внутрішній стан, який є реакцією на зовнішні, стимульні ситуації та викликає певний тип поведінки. Соціальна установка є результатом навчіння шляхом переконання або навіювання з урахуванням суб'єктного досвіду. У визначеннях атитюду акцентується на поточному суб'єктному досвіді, це – внутрішній настрій, смислова готовність, система ставлень, когнітивний стиль, оціночна реакція на будь-кого або будь-що, яка виявляється у мисленні, почуттях, осмислених діях у ставленні суб'єкта атитюду. Готовність виконує функції внутрішньо особистісної регуляції діяльності, взаємостосунків людини з соціумом. Це своєрідна переднастройка, антиципація майбутньої події. Соціальна установка, яка має когнітивну, емоційну та конативну складові надає можливість моделювати власну картину світу, вибудовувати модель минулого-сьогоденного або того, що стало, та модель майбутнього або модель потрібного майбутнього для того, щоб адекватно відображаючи наявну ситуацію когнітивно, емоційно, дієво настроюватися та активно вирішувати проблеми в будь-якій сфері життєдіяльності.

Готовність існує як конструкт, певним чином організована система гіпотетичних схем, представлень, що допомагають зрозуміти стан людини. Отримуючи стійкість, ці стани стають детермінантами особливих утворень: спрямованості, системи мотивів, ставлень.

Готовність особистості до професійної діяльності розглядається крізь вищезазначені позиції загальних концепцій феномену готовності особистості.

Особистісна готовність до професійної діяльності у наукових дослідженнях визначається як система особистісно важливих якостей професіонала, від яких залежить ефективність його праці. Більшість авторів (А.О. Деркач, І.О. Зимня, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова та ін.) серед особистісно важливих якостей професіонала виділяють: 1) інтелектуальні (критичність, рефлексивність, децентричність); 2) моральні (відповідальність); 3) емоційні (емпатійність, почуття гумору); 4) вольові (саморегламентація); 5) організаторські (самоорганізація, самокерування).

Близьким до поняття готовності до професійної діяльності є поняття професійної надійності. Головною умовою надійної праці є підтримка заданого рівня діяльності протягом певного відрізка часу. Надійність праці людини (за

В.Д. Небиліциним) визначається як здатність до збереження необхідних якостей в умовах можливого ускладнення обставин, або як збереженість, стійкість оптимальних параметрів діяльності індивіда. В рамках цього підходу всі фактори, що зумовлюють професійну надійність розподіляються на три основні групи: якості обладнання, тренуваність та особистісні фактори. Фактори останньої групи складаються з анатомо-фізіологічних, психофізіологічних та психологічних властивостей, таких як: довготривала витривалість, адекватна реакція на непередбачені подразники, переключеність, стійкість до дії факторів навколишнього середовища тощо. Сукупність цих характеристик є основою виявлення професійної надійності людини, тобто її готовності до професійної діяльності.

Професійна надійність – це здатність до утримання стабільних та постійних показників праці, в першу чергу точності, безпомилковості виконання окремих операцій, так і всіх професійних функцій у цілому.

Готовність до професійної діяльності у концепції психічної надійності В.Е. Мільмана визначається як системна якість, що характеризує стійкість функціонування основних психічних механізмів у складних умовах. Важливим є те, що автором зазначається обов'язковість врахування умов професійної діяльності (кількості отриманої інформації, тривалості роботи, кількості та змістовної насиченості функцій професійної діяльності ступеня складності робочої ситуації, ступеня відповідальності діяльності тощо), які визначають критерії готовності особистості до професійної діяльності.

Як зазначає О.О. Бодальов, головною особливістю готовності до професійної діяльності є її інтегративний характер, що виявляється в упорядкуванні її внутрішніх структур, гармонійності основних компонентів особистості професіонала, у стійкості, стабільності та послідовності їх функціонування, тобто професійна готовність має ознаки, що свідчать про єдність, цілісність особистості, її здатність до продуктивної професійної діяльності.

А.О. Деркач, досліджуючи проблему готовності особистості до професійної діяльності, визначає останню як цілісний прояв усіх сторін особистості, визначає пізнавальні, емоційні та мотиваційні компоненти. Основними умовами формування готовності до творчої праці є такі: 1) самостійність та критичне засвоєння культури; 2) активна участь у вирішенні суспільно-значущих проблем; 3) спеціальний розвиток творчого потенціалу особистості. Таким чином, поняття професійної готовності розглядається як категорія діяльності та розуміється, з одного боку, як результат процесу підготовки, з іншого, – установки на що-небудь.

Здійснений аналіз наукової літератури дозволяє визначити два основних підходи щодо дослідження готовності особистості до професійної діяльності (або професійної готовності особистості): функціональний та особистісний.

У функціональному підході під поняттям “готовність” розуміється певний функціональний стан, психологічна та соціальна установка, ставлення, що характеризують поведінку особистості (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, В.О. Сластьонін та інші). При цьому визначаються процесуальні якості, які є

безпосередньо значущими для тієї або іншої професійної діяльності. Готовність до професійної діяльності, на думку В.О. Сластьоніна, це особливий психічний стан, що передбачає наявність у суб'єкта образу структури певної дії, постійної спрямованості його свідомості на його виконання; сукупність професійно зумовлених вимог до особистості.

Готовність до професійної діяльності визначається як система професійних знань, умінь та навичок фахівця, яка є визначальною умовою його успішної професійної адаптації, подальшого професійного самовдосконалення та безперервності підвищення кваліфікації. Зміст готовності особистості в цьому підході визначається саме структурою, вимогами професійної діяльності.

Професійна готовність випускника вищого навчального закладу, на думку М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, – це знання ним його майбутніх обов'язків, правильне використання власних знань та досвіду, збереження самоконтролю та здатність перестроюватися залежно від конкретної ситуації. Професійна готовність – це визначальна умова швидкої адаптації молодого фахівця до нових умов, основа подальшого підвищення його кваліфікації. За своїм змістом така готовність є єдністю стійких та ситуативних установок на активні та цілеспрямовані дії.

Залежно від того, який ступінь генералізації має діяльність, професійна готовність особистості диференціюється на загальну, базову та ситуативну, конкретну (Б.Г. Ананьєв, М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, Н.Д. Левітов та інші). Ситуативна готовність – це стан відповідної мобілізації, функціональної спрямованості фахівця на виконання конкретних завдань у відповідних умовах, яка характеризується відносно високою динамічністю, гнучкістю є залежною від багатьох чинників у кожній конкретній ситуації. Базова готовність, на відміну від ситуативної, діє й проявляється постійно, формується цілеспрямовано та є основою успішної діяльності особистості. Вона включає до себе систему стійких, статичних компонентів, психічних утворень

У педагогічній науці на особливу увагу заслуговує саме загальна, базова готовність, оскільки вона може бути сформована та розвинута в спеціальних умовах, її тривалість та стійкість забезпечує ефективність професійної діяльності фахівця.

Особистісний підхід передбачає розуміння готовності як єдності особистісно значущих професійних властивостей, що відрізняються своєю роллю в регуляції професійної діяльності та життєдіяльності. При цьому інтегративну роль виконують особистісні якості, що визначають спрямованість на відповідну діяльність.

Так, за акмеологічною концепцією професійного розвитку особистості системоутворювальним елементом готовності особистості до професійної діяльності є аутопсихологічна готовність як здатність особистості до цілеспрямованої психічної праці зі змін особистісних рис та характеристик поведінки, а також уміння: розвивати та використовувати власні психічні ресурси, створювати сприятливу для діяльності ситуацію шляхом зміни власного внутрішнього стану, придбати, закріплювати, контролювати нові знання, адаптуватися при виникненні незвичних, непередбачених обставинах,

створювати установку на досягнення значущих результатів. Готовність особистості до професійної діяльності – це готовність до самозмін, що об'єднує мотиваційно-сміслові фактори, які детермінують ініціювання та подальше функціонування процесу професійного розвитку фахівця

Інтегрування цих двох підходів, які були характерними для психолого-педагогічної науки двадцятого століття призвело до появи третього підходу, автори якого поєднали діяльнісний та особистісний компонент готовності особистості до професійної діяльності, внаслідок чого вона розуміється як складне інтегроване утворення, яке містить взаємопов'язані особливості та моральні якості особистості, соціально-ціннісні мотиви вибору професії, способи поведінки, спеціальні професійні знання, вміння та навички, що забезпечують фахівцю можливість працювати в обраній ним професійній сфері.

Готовність особистості до професійної діяльності в педагогічній науці розглядається крізь загальні принципи вивчення професійної діяльності: принцип єдності діяльності та свідомості, принцип взаємозв'язку зовнішніх та внутрішніх умов (С.Л. Рубінштейн), принцип єдності діяльності та особистості (В.М. М'ясищев, К.К. Платонов та інші), принцип провідної ролі активності у цілеспрямованій діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський та інші).

Під готовністю до педагогічної діяльності більшість вчених розуміють сукупність якостей особистості, які забезпечують успішність вирішення професійно-педагогічних завдань (І.Ф. Ісаєв, В.О. Сластьонін та інші). До сутнісних показників готовності до педагогічної діяльності зараховують: здатність ідентифікувати себе з іншими або перцептивну здібність, волю, ініціативність, емоційну стійкість, професійно-педагогічне мислення тощо.

Найбільш повно зміст професійної готовності особистості до педагогічної діяльності розроблений у працях В.О. Сластьоніна, в яких автор розуміє цей феномен як сукупність якостей особистості, що забезпечують її успішність у виконанні професійнопедагогічних функцій. До основних характеристик готовності до педагогічної діяльності автор відносить: здатність до ідентифікації себе з іншими або перцептивну здібність; психологічний стан, що відображає динамізм особистості, багатство її внутрішньої енергії, волю, ініціативність та ін.; емоційну стійкість, професійно-педагогічне мислення, тобто таке, що дозволяє проникати у причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, адаптувати власну діяльність, передбачати результати праці

В структурі професійної готовності майбутнього педагога виділяють такі складові, що утворюють стійку єдність:

1) мотиваційна (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї та інші стійкі мотиви);

2) орієнтаційна (знання та представлення про особливості та умови професійної діяльності, її вимоги до особистості); 3

) операційний (володіння засобами та прийомами майбутньої діяльності, необхідними знаннями та навичками, пізнавальними процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та ін.);

4) вольова (самоконтроль, уміння управляти власними діями);

5) оцінна (самооцінка власної підготовленості та відповідності вимогам обраної професії);

6) мобілізаційна (оцінка попередніх дій можливих труднощів, самомобілізація).

Готовність педагога до професійної діяльності – це інтегративна характеристика особистості вчителя, що відображає його:

мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної діяльності (широкий спектр професійних інтересів, позитивне особистісно-смісловіє ставлення до досягнення високих результатів своєї праці, творче ставлення до професійної діяльності, потребу у професійному саморозвитку тощо;

емоційно-вольові якості (здатність впевнено керувати власними діями, станами та прагненнями; упевненість у власних можливостях);

рефлексивно-оцінні здібності (здатність до адекватної оцінки власних професійних можливостей, прагнень, невдач, здатність до самоаналізу професійної діяльності та професійного саморозвитку);

когнітивні можливості (спектр загальнокультурних та професійних знань, наявність компетенцій у сфері реалізації можливостей інформаційних та комунікаційних технологій);

операційні можливості (з побудови власної стратегії професійного зростання; з накопичення, оновлення та творчого використання професійного досвіду).

Як інтегративне особистісне утворення готовність педагога до професійної діяльності є, на думку автора, нерозривною єдністю мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-оцінного, емоційно-вольового, когнітивного та операційного компонентів, зміст яких – відповідний ансамбль професійно-значущих здібностей, вмінь, властивостей та якостей.

Основними складовими–показниками готовності особистості до професійнопедагогічної діяльності за концепцією В.О. Адольфа є:

1) розуміння соціальної ролі та функції педагога у сучасному суспільстві;
2) наявність суспільно значущих мотивів вибору професії викладача та педагогічного ідеалу;

3) глибина оволодіння поняттями професійної честі, професійного обов'язку, почуття приналежності до вчительства та гордості за свою професію;

4) прагнення до високого професійного рівня оволодіння: психологопедагогічними знаннями, спеціальними знаннями, професійними вміннями та навичками, ступінь реального володіння ними на різних ступенях навчання та відповідність професіограмі;

5) наявність потреби у педагогічному спілкуванні, рівень культури спілкування;

6) ступінь оволодіння активними формами та видами виховної діяльності та практичної участі у неї;

7) наявність та динаміка особистісних професійно значущих якостей: вимогливості, педагогічної гідності, компетентності, професійної відповідальності;

8) ступінь виразності та рівень практичного оволодіння

системоутворювальною функцією педагогічної праці – організаторською;

9) наявність та динаміка потреби у постійному самовдосконаленні, самоосвіті та самовихованні

На відміну від великої кількості праць, присвячених проблемі визначення професійної готовності вчителя, вивченню феномена готовності особистості до викладацької діяльності приділено недостатньо уваги. Це виявляється у незначній кількості її спеціальних досліджень, у тому, що вона розглядається поверхнево серед загальних проблем педагогіки та психології вищої школи.

Розгляд сутності явища готовності викладача вищого навчального закладу до професійно-педагогічної діяльності доцільно розглянути з позиції парадигми, що складалася історично у просторі вищої освіти

Традиційно-класична парадигма представляє собою систему традиційного професійного навчання у формі організованого та керованого навчально-виховного процесу, в якому студенту відводилася роль об'єкта педагогічного впливу. Основним процесом, який мав організувати викладача як суб'єкт діяльності у такій системі є формування, тобто “створення” людини за заданою схемою. Оскільки основною метою навчання була передача студентам системи об'єктивних фундаментальних знань, навчальна програма копіювала розподіл на предмети. а навчання характеризувалося вербалізмом та дидактоцентризмом. Ставлення до студента як до об'єкта створило авторитарну імперативну педагогіку, умови для розвитку у педагога суб'єктивізму та гіпертрофованого дидактизму.

Традиційно-класична парадигма висуває конкретні вимоги до готовності викладача до професійної діяльності: високий рівень знань з предмету, що викладається, володіння методикою його викладання, в якій пріоритет надається репродуктивним методикам як гарантам найбільш швидкого передання наукової істини.

Починаючи з середини 20 століття активно стала впроваджуватися та отримала широке розповсюдження технократична парадигма освіти в цілому а вищої освіти зокрема, для якої характерні примат засобів над метою, техніки над людиною та її цінностями. Виникає ідея викладача як елемента технології, що виконує функції транслятора знань. Викладач втрачає статус суб'єкта діяльності та стає виконавцем інструкцій, готових технологій, реалізатором соціального та державного запиту, тобто стає об'єктом соціуму, інструментом діяльності, який може бути замінений технічним засобом. У такому аспекті готовність педагога до викладання у вищій школі розглядається як оволодіння готовими технологіями трансляції студентам знань, викладач – у сфері вузькоспеціальних знань та умінь.

Сьогодні відбувається поступове становлення гуманістичної парадигми, що розглядає освіту як соціальний інститут, який має допомогти людині в опануванні свого власного індивідуального образу, в усвідомленні власного зв'язку зі природним, соціальним, духовним світом та в знаходженні в ньому свого місця. У межах цієї парадигми готовність до викладацької діяльності не обмежується предметно-методичною підготовкою, вона передусім пов'язана з професійно-педагогічною позицією, що характеризується його ціннісно-

смісловим самовизначенням – усвідомленням ціннісних основ своєї діяльності, розумінням її смислу та свого місця у неї у сучасній соціокультурній ситуації. Ця педагогічна позиція передбачає освоєння педагогом іншої нормативної структури діяльності: мають бути переосмислені її цілі, зміст, технології і методи. Викладач у гуманістичній парадигмі розглядається не тільки як носій професійних та особистісних якостей, що пред'явлені його соціальною роллю та функціональними обов'язками, він – частина освітнього світу, що зберігає та створює його цінності. Отже, готовність до викладання включає рефлексивну складову, що передбачає рефлексивне цілепокладання та здатність будувати діяльність з урахуванням суб'єктної позиції студентів; включає спеціальну готовність до власне педагогічної діяльності проти спеціальної предметної готовності. Крім того, готовність особистості до викладацької діяльності у контексті гуманістичної парадигми формується не крізь зовнішній вплив на неї, а є результатом самоосвітньої праці – праці викладача над собою, над власною позицією, свідомим входження до професійного співтовариства

Готовність до педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі – це складне динамічне особистісне утворення, в структуру якого входять: прагнення до педагогічної діяльності та педагогічної самоосвіти, вміння аналізувати педагогічну ситуацію та її компоненти, теоретична обізнаність, уміння отримувати знання з педагогічних джерел, уміння використовувати отримані знання у педагогічній дійсності, вміння самоорганізації. Системоутворювальним компонентом готовності до педагогічної діяльності у ВНЗ є аналітичний компонент у тісному зв'язку з мотиваційним. Встановлений міцний зв'язок формування готовності до педагогічної діяльності фахівця з рівнем розвитку його професійної спрямованості.

Умовами підвищення ефективності роботи з формування готовності до педагогічної діяльності у ВНЗ є: 1) глибоке розуміння студентами сутності та значення педагогічної діяльності; 2) розробка постійно ускладнюючих завдань, спрямованих на формування готовності до викладацької діяльності; 3) робота з виконання завдань має підводити студента до усвідомлення успіху; 4) у формуванні готовності необхідне врахування індивідуальних особливостей студентів.

Основними показниками готовності фахівця до викладання у вищій професійній школі, є: глибока, ґрунтовна контекстна спеціалізація у певній науці; вільне орієнтування у загальнокультурних (інваріантних по відношенню до різних спеціальностей) галузях знання; ґрунтовна психолого-педагогічна підготовка; володіння методологічним апаратом та комунікативною технікою; високий креативний та моральний потенціал. Складність якісних показників професійної готовності педагога вищої школи пояснюється унікальністю його діяльності, адже вона складається з наукового та викладацького компонентів, які є системними самі по собі.

До професійної педагогічної поведінки викладача вітчизняні вчені відносять дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. Нормою професійної поведінки викладача є педагогічний такт – педагогічне грамотне спілкування в складних педагогічних

ситуаціях, вміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу; почуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення; вміння керувати своїми почуттями, не втрачати самовладання, емоційна урівноваженість, у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, з чуйним людським ставленням до студента; критичності і самокритичності в оцінці своєї праці та своїх вихованців у нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, до бюрократизму і пихи; повазі в студентах особистості, розвитку їх людської гідності.

Професійна компетентність фахівця – це інтегративне утворення, сукупність діяльнісно-рольових (професійні знання, вміння та навички) та особистісних (професійні якості) характеристик, яка забезпечує ефективне виконання ним завдань та обов'язків професійної діяльності, є мірою й основним критерієм його відповідності професійним вимогам. Професійна компетентність є зовнішньо вираженою, оскільки за своєю суттю вона має виявлятися у професійній діяльності, в процесі виконання професійних завдань, тобто вона має актуалізовану форму. Професійна компетентність, і в цьому її специфічна особливість, проявляється тільки в процесі реальної (не змодельованої, навчальної) професійної діяльності, після проходження етапу професійної підготовки майбутнього фахівця. Професійна готовність особистості є основою розвитку професійної компетентності, вона є її базою, джерелом. Професійна готовність особистості формується в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця, є її результатом. В цьому разі можна стверджувати про взаємоіснування категорій “професійна компетентність” та “професійна готовність” як взаємоіснування актуального (дійсного) та потенційного (можливого). Відповідно філософському розумінню взаємоіснування цих категорій, актуальне є проявом потенційного як сутності, актуальне є певним середовищем потенційного, потенційне спричиняє актуальне, є механізмом його розвитку. За вченням Аристотеля, яке ми вважаємо методологічною основою нашого розуміння існування вищезазначених категорій, розуміння актуального і потенційного походить з принципу розвитку: актуальне – це форма змісту як потенціальності; становлення – це перехід від потенційного до актуального.

Отже, на етапі професійної підготовки майбутнього фахівця відбувається формування його готовності – як потенційного. Реальна професійна діяльність детермінує активізацію, особливу організацію та прояв професійної готовності в якості професійної компетентності фахівця – як реального, актуального.

2. Характеристика складових готовності особистості до викладацької діяльності

Структура готовності особистості до професійно-педагогічної діяльності має розглядатися відповідно психологічної структури педагогічної діяльності. Оскільки структура діяльності завжди містить:

по-перше, мотиваційно-орієнтаційний компонент, коли суб'єкти діяльності орієнтуються у нових умовах, ставить перед собою мету та завдання,

у нього з'являються мотиви (це етап власне психологічної готовності до діяльності);

- по-друге, центральний, виконавчий компонент, коли суб'єкт виконує дії, заради чого розпочато діяльність;

по-третє, контрольно-оцінний компонент, коли суб'єкт мисленнєво звертається назад та встановлює для себе, чи вирішив він за допомогою обраних та реалізованих засобів та способів завдання, які сам поставив,

– відповідно, цілісна педагогічна діяльність має три компоненти: мотиваційно-цільовий, виконавчий та контрольно-оцінний

Відтак, у структурі готовності до професійної діяльності викладача ВНЗ виділені такі складові: 1) ціннісно-мотиваційна; 2) змістовно-операційна; 3) рефлексивна

Ціннісно-мотиваційна складова готовності майбутнього економіста до викладацької діяльності доцільно розглядати, виходячи з видів професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, як єдність мотивації педагогічної та наукової діяльності. Структуру мотивації педагогічної діяльності, на нашу думку, становлять мотиви обов'язковості; мотиви досягнення; мотиви зацікавленості та захоплення предметом, що викладається; мотиви захоплення спілкуванням зі студентами (мотиви афіліації)

У ціннісних орієнтаціях викладача можна виокремити три групи ставлень до значущих моментів професійної діяльності:

до педагогічної праці (усвідомлення цілі та особистого смислу діяльності, її суспільної значущості, глибока зацікавленість у її результатах, зацікавленість дисципліною, яку викладає);

до особистості студента (її безумовне прийняття та спрямованість на професійноособистісний розвиток);

до особистості викладача та до самого себе як до педагога (наявність професійного ідеалу та позитивної Я-концепції як сукупності представлень про самого себе, прагнення до професійного саморозвитку)

Змістовно-операційна складова готовності до викладацької діяльності містить три компоненти:

1) когнітивний - систему професійних знань;

2) конструктивний – сукупність професійних умінь і навичок;

3) особистісний - систему професійно значущих якостей, необхідних для ефективної реалізації професійно-педагогічної діяльності у вищій школі.

Специфіка педагогічної діяльності потребує від викладача володіння системою загальнокультурних, спеціальних, психолого-педагогічних знань. Ефективна педагогічна взаємодія, встановлення міжособистісних стосунків зі студентами можливе тільки при наявності та постійному розвитку у викладача широкого світогляду, загальної ерудиції, пізнання різних галузей соціальної, культурної, наукової, технічної інформації тощо

Система психолого-педагогічних знань, необхідних викладачу, включає декілька блоків. Це, насамперед, знання особливостей педагогічної діяльності, її структури, вимог, що вона пред'являє до педагога. Викладач має володіти системою концептуальних знань, що допоможуть усвідомлено будувати

педагогічний процес: про сутність освіти як соціального явища, про місце та роль професійної освіти, про її багаторівневу структуру, про функції професійної освіти, основні тенденції її розвитку, про сучасні підходи до професійної підготовки спеціалістів та ін..

Крім того, викладачу необхідно знати такі психолого-педагогічні основи навчання: сутність процесу навчання, його закономірності та принципи; особливості та структуру навчальної діяльності студентів, способи її організації; психологічні основи процесу засвоєння; способи проектування навчального процесу та відбору змісту професійного навчання, адекватних моделей, форм, методів та засобів навчання, сучасних технологій професійної освіти; сутність, види та засоби самостійної роботи студентів, контролю та врахування результатів навчання; способи діагностики та аналізу результатів власної педагогічної діяльності.

Викладачу необхідно знати про психолого-педагогічні основи спілкування, теоретичні основи процесу виховання та способи організації вихованого процесу у вищому навчальному закладі. Взагалі професійно-педагогічні знання викладача ВНЗ мають включати: зміст освіти студентів; соціально-психологічні особливості розвитку студентів, закономірності формування студентського колективу та особливості їх діяльності; педагогічну діяльність; себе як особистість та педагога; педагогічний процес у вищій школі (закономірності процесу навчання та виховання, педагогічної комунікації на кожному з трьох рівнів – загально педагогічному, дидактичному та методичному).

Отже, особливостями професійних знань викладача ВНЗ є доцільно визначити такі: - комплексний характер: рівень професійної готовності залежить від здатності синтезувати знання з різних галузей науки та практики і перетворювати їх у особистісний скарб, робити їх інструментом власної професійної діяльності та самовдосконалення. Професійні знання викладача мають бути сформовані на всіх рівнях: 1) методологічному (знання закономірностей розвитку загально філософського ряду, зумовленість цілей виховання і навчання та інше); 2) теоретичному (закони, принципи та закономірності педагогіки і психології, основні форми діяльності тощо); 3) методичному (рівень конструювання навчально-виховного процесу); 4) технологічному (рівень вирішення практичних завдань навчання і виховання в конкретних умовах);

- системність, яка забезпечує цілісність і єдність розвитку особистісного і професійного компонентів;

- дієвість, що передбачає здатність їх переведення в практичну діяльність.

Професійно-педагогічні вміння та навички теж мають охоплювати складові, що й знання, таким чином, у загальному вигляді це мають бути такі вміння та навички:

- відбору, дидактичної організації та передання змісту освіти як об'єкта діяльності студентів;
- спілкування зі студентами; використання можливостей розвитку та виховання в процесі навчання, переводу з рівня “об'єкт освіти,

виховання” та рівень “суб’єкт освіти, виховання”; формування у студентів досвіду здійснення діяльності та організації цієї діяльності зі засвоєння змісту;

- організації та здійснення власної діяльності в процесі навчання;
- особистісного та професійного саморозвитку та самовдосконалення;
- організації педагогічного процесу.

Взагалі під вмінням вчені розуміють володіння складною системою психічних та практичних дій, необхідних для ціле відповідної регуляції діяльності завдяки знанням та навичка, що суб’єкт має

Групи професійнопедагогічних умінь викладача ВНЗ:

1) уміння постановки та вирішення педагогічних завдань: орієнтуватися на студента як на активного співучасника навчального процесу, який має власні цілі та мотиви; вивчати педагогічну ситуацію та приймати рішення; об’єднувати навчальні, розвивальні та виховні завдання; здійснювати прогнозування; володіти педагогічною технологією;

2) уміння педагогічного впливу:

а) визначати ключові ідеї навчальної дисципліни, оновлювати її за рахунок термінів відповідної галузі науки; формувати загальнонаукові та спеціально наукові уміння та навички; здійснювати міждисциплінарні зв’язки;

б) виявляти стан окремих психічних функцій студентів, їх навченості; виявляти зону найближчого розвитку студентів, передбачати можливі та враховувати типові ускладнення; враховувати мотивацію навчально-професійної діяльності студентів; проектувати та формувати в них професійно важливі якості; будувати програму власної викладацької діяльності з урахуванням можливих змін психічного розвитку студентів;

в) застосовувати поєднання приймів та форм навчання; порівнювати та узагальнювати педагогічні ситуації, комбінувати прийоми; впроваджувати диференційований та індивідуальний підходи тощо;

3) уміння здійснювати педагогічний самоаналіз: застосовувати найсучасніші досягнення педагогіки та психології; хронометрувати процес та фіксувати результати власної діяльності; аналізувати, узагальнювати та описувати власний досвід; прогнозувати власну діяльність; здійснювати викладацьку діяльність з психологічно повною структурою;

4) уміння постановки завдань спілкування: взаємообміну інформацією викладача та студентів взаємопізнання та взаємокорекції поведінки, мобілізації резервів співрозмовників;

5) інтегральні вміння: бачити власну діяльність у цілому, в єдності її завдань, способів, умов, результатів, розуміння причинно-наслідкових відношень між ними; перейти від оцінки окремих педагогічних умінь до оцінки результативності, ефективності своєї праці у цілому; знайти “білі плями” своєї компетентності; усвідомлювати взаємозв’язок між способами своєї праці та рівнем успішності студентів та ін.

6) власне комунікативні уміння: домінуюче використання впливів, що організують проти таких, що оцінюють та дисциплінують; демократичного стилю спілкування; займати різну позицію у спілкуванні та гнучко

перебудовувати її; емпатійно слухати студента та ін. Взагалі комунікативні вміння викладача ВНЗ є дуже широкими, їх можна диференціювати на декілька груп відповідно функціям та засобам комунікації: природним (вербальним і невербальним) і штучним (комп'ютерної комунікації), (за Н.П. Волковою):

комунікативно-мовленнєві вміння: використовувати багатство мови у професійній діяльності; реалізовувати основні різновиди мовлення; добирати в усному й писемному педагогічному мовленні найдоцільніші формули мовленнєвого етикету;

інформаційно-інструментальні вміння: моделювати процес професійнопедагогічної комунікації, враховуючи його структурні елементи, організувати процес передачі й прийому інформації, управляти процесом комунікації в системі “викладач– студент”;

організаційно-технологічні вміння: установлювати суб'єкт-суб'єктні стосунки з студентами; установлювати комунікативні зв'язки в студентському колективі, запобігати та вирішувати конфліктні ситуації;

невербальні вміння: гнучко використовувати власний невербальний репертуар для передачі інформації, кодувати невербальну поведінку під час організації начальновиховного процесу, “зчитувати” невербальну інформацію, що передається суб'єктом комунікації;

інформаційно-пошукові комунікативні вміння: використовувати інформаційні ресурси комп'ютерних технологій, використовувати інформаційно-комунікаційні технології для організації навчально-виховного процесу, використовувати комунікативні ресурси комп'ютерних технологій

Педагогічні здібності, згідно з авторкою, мають два взаємопов'язаних рівня: 1) рефлексивний (перцептивно-рефлексивні здібності орієнтовані до суб'єкта педагогічного впливу та зумовлюють інтенсивність формування сенсорного фонду особистості педагога); 2) проектний (проективні педагогічні здібності орієнтовані на способи впливу на суб'єкт).

Рефлексивний рівень включає три види чутливості: 1) почуття об'єкта – особлива чутливість до того, який відгук об'єкти реальної дійсності знаходять в учня; ця чутливість, в свою чергу, пов'язана з емпатією, що виявляється у швидкому, порівняно легкому та глибокому проникненні у психологію учня; 2) почуття міри або такту – до змін, що відбулися в особистості та діяльності учня під впливом різних засобів педагогічного впливу та причин, що визвали ці зміни; 3) почуття причетності – до гідностей та недоліків власної особистості та діяльності, до виявляється в ситуації взаємодії з учнями.

Проектний рівень (більш загальний) акумулює рефлексивні здібності та включає п'ять видів чутливості: 1) гностичну – до вимог педагогічної системи, до результатів дії даної педагогічної системи, до причин продуктивного чи ні функціонування педагогічної системи; 2) проектувальну – до змін, що мають відбудуться в особистості учня до моменту виходу з педагогічної системи, до педагогічних засобів, послідовності їх застосування; 3) конструктивну – до способів відбору та композиційної побудови навчально-виховної інформації, що визиває в учня емоційний, інтелектуальний та практичний відгук; 4) комунікативну – до способів встановлення відповідних педагогічних стосунків

з учнями, до способів емпатії, мотивування, сугестії; 5) організаторську – до способів включення учнів у різні види діяльності, перетворення учнівського колективу в інструмент вихованого впливу на кожну особистість, формування здатності до самоорганізації, самовиховання, самоосвіти, саморозвитку.

Базові якості викладача, які характеризують його професійно-педагогічну діяльність є такі: 1) професійна ерудиція – це запас сучасних знань, що педагог гнучко застосовує при вирішенні педагогічних завдань; 2) педагогічне цілепокладання – це потреба педагога в плануванні своєї праці, готовність до зміни завдань залежно від педагогічної ситуації; це здатність викладача створювати систему з цілей суспільства та своїх власних, й пропонувати їх для прийняття та обговорення студентами

До комунікативних якостей викладача ВНЗ необхідно віднести й характеристики так званого “педагогічного мовлення” (за І.А. Зязюном) – мовленнєві ознаки, що відповідають вимогам професійної педагогічної діяльності та нормам сучасної літературної мови: акцентологічним, орфоепічним, граматичним та ін., точності слововикористання; вимогам виразності мовлення: його образності, багатства, емоційності, яскравості. Адже мова викладача – це не тільки “головний засіб професійної діяльності, але й зразок, що свідомо або несвідомо засвоюється студентами, завжди у тій або іншій мірі відтворюється ними, а відтак – безумовно такий, що “тиражується” та “розповсюджується”.

Мова викладача має стати для студентів “риторичним ідеалом” не тільки як врахування мовних норм, але і з точки зору виконання правил мовного етикету: викладача має будувати комунікацію так, щоб створити атмосферу тепла та поваги, яка забезпечить студенту почуття соціальної захищеності. Для цього педагог вищої школи не має порушувати мовний етикет, типовими проявами якого є: використання одиниць зі зниженою стилістичною скрашеністю, зловживання словами, що мають негативну емоційно-оцінну конотацію, надлишкова категоричність стверджень, “нав’язування ярликів”, помилки у використанні звернень та ін.

Оскільки викладач вищого навчального закладу окрім педагога є науковцем, доречно серед моральних професійно значущих якостей назвати такі, які складають моральний кодекс науковця (особливо економічного та технічного напрямків):

1) громадянська та моральна відповідальність за соціальні та екологічні наслідки застосування власних відкриттів, за науковий прогрес;

2) обов’язок інформувати суспільство про можливість застосування наукового відкриття в антигуманних цілях;

3) неможливість проведення наукових експериментів, що небезпечні для здоров’я людини та генетичного фонду людства;

4) особиста відповідальність за якість інформації та якість отриманого знання;

5) моральна відповідальність за виховання молодого покоління вчених та студентів у дусі гуманізму, наукової честі та порядності;

6) особиста незацікавленість, тобто незалежність наукової істини від

особистих мотивів, інтересів та інших моральних характеристик;

7) об'єктивність при оцінці чужих результатів, чужої думки, незалежно від ставлення до опонента, певної наукової школи або методології;

8) обов'язковість публікування власних праць, щоб вони були досягненням науки; критичне ставлення до власних досягнень, от каз від співавторства без реальної участі у цьому дослідженні, особливо у випадку високої наукової посади;

9) зобов'язання признання власних помилок та утруднень, щоб уникнути повторних досліджень, які мають надлишкові суспільні витрати;

10) наукова чесність, коректність;

11) недопустимість плагіату у будь-якій формі, обов'язковість посилатися на авторів ідей, формул, особливо коли посилання на чужі праці близькі до праць самого вченого;

12) зобов'язання відстоювати власні ідеї та концепції, незважаючи на будь-які авторитети та кон'юнктуру;

13) культура почуттів, комунікабельність